

روان شناسی اجتماعی

(ویراست دوم)

محمدرضا سالاری فر

و همکاران

پاییز ۱۳۹۳

روان‌شناسی اجتماعی با نگرش به منابع اسلامی / مؤلفان: محمدرضا سالاری‌فر... [و دیگران]. — قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، ۱۳۸۲. چهارده، ۴۱۴ص: نمودار. — (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ ۶۸. روان‌شناسی؛ ۷) (سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)؛ ۷۰۷. روان‌شناسی؛ ۳۳) بها: ۲۹۰۰۰ ریال
 ISBN: 978-964-7788-08-3
 فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.
 چ. ۲: ۱۳۸۵. چ. ۳: ۱۳۸۷. چ. ۴: ۱۳۹۲. چ. ۵: ۱۳۹۳ (ویراست دوم)، بها: ۱۳۰۰۰۰ ریال.
 کتابنامه: ص. [۳۸۹] - ۳۹۶؛ همچنین به صورت زیرنویس.
 نمایه.
 ۱. روان‌شناسی اجتماعی. ۲. روان‌شناسی اسلامی. ۳. اخلاق اجتماعی — جنبه‌های مذهبی — اسلام. الف. سالاری‌فر، محمدرضا. ب. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. ج. سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
 ۱۳۹۳ ۸۲۶ / ۲۵۱ HM
 شماره کتابشناسی ملی
 ۸۲-۱۷۰۲۶ م

روان‌شناسی اجتماعی (ویراست دوم)

مؤلفان: محمدرضا سالاری‌فر، مسعود آذربایجانی، محمد کاویانی، سیدمهدی موسوی اصل، اکبر عباسی و محمدتقی تبیک

ویراستار علمی: محمدرضا سالاری‌فر

زیر نظر: آیت‌الله سیدمحمد غروی و دکتر محمدکریم خداپناهی

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه (شماره انتشار: ۶۸، روان‌شناسی: ۷)

ناشر همکار: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت) (شماره انتشار: ۷۰۷، روان‌شناسی: ۳۳) صفحه‌آرایی: کاما

چاپ پنجم (ویراست دوم): پاییز ۱۳۹۳

تعداد: ۳۰۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ و صحافی: قم - جعفری

قیمت: ۱۳۰۰۰۰ ریال

کلیه حقوق برای ناشران محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۳۲۱۱۱۱۰۰ - ۰۲۵ (انتشارات: ۳۲۱۱۱۳۰۰) نمابر: ۳۲۸۰۳۰۹۰. ص. پ. ۳۱۵۱ - ۲۷۱۸۵ ● تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، نبش کوی اُسکو، تلفن: ۶۶۴۰۲۶۰۰ - ۰۲۱ و ۶۶۹۷۸۹۲۰

Website: www.rihu.ac.ir

Email: info@rihu.ac.ir

تهران: بزرگراه آل احمد، تقاطع پل یادگار امام، روبه‌روی پمپ گاز، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، تلفن: ۴۴۲۴۶۲۵۰ - ۴۴۲۴۸۷۷۷ ● تهران: خ انقلاب، خ ابوریحان، ش ۱۰۷ و ۱۰۹ - تلفن: ۶۶۴۰۸۱۲۰، نمابر: ۶۶۴۰۵۶۷۸

Website: www.samt.ac.ir

Email: info@samt.ac.ir

فرهنگ دانشگاه‌ها و مراکز غیرحوزه‌ای... با تجربه و لمس واقعیت‌ها
بیشتر عادت کرده است، تا فرهنگ نظری و فلسفی. باید با تلفیق این
دو فرهنگ و کم کردن فاصله‌ها، حوزه و دانشگاه در هم ذوب شوند، تا
میدان برای گسترش و بسط معارف اسلامی وسیع‌تر گردد.

صحیفه امام، ج ۲۰، ص ۹۹

پیام پژوهش

نیاز گسترده دانشگاه‌ها به منابع و متون درسی با نگرش اسلامی در رشته‌های علوم انسانی، و محدود بودن امکانات مراکز علمی و پژوهشی که خود را موظف به پاسخگویی به این نیازها می‌دانند، ایجاب می‌کند امکانات موجود با همکاری دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی در مسیر اهداف مشترک به خدمت گرفته شود و افزون بر ارتقای کیفی و کمی منابع درسی از دوباره‌کاری جلوگیری به عمل آید.

به همین منظور، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت) دهمین کار مشترک خود را با انتشار کتاب روان‌شناسی اجتماعی با نگرش به منابع اسلامی (ویراست دوم) به جامعه علمی کشور عرضه می‌کنند. کتاب حاضر برای دانشجویان رشته‌های روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و علوم تربیتی در مقطع کارشناسی و کارشناسی ارشد به عنوان متن درسی تهیه و تدوین شده است. امید است علاوه بر جامعه دانشگاهی، سایر علاقه‌مندان نیز از آن بهره‌مند گردند.

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

سازمان سمت

بسم الله الرحمن الرحيم

علوم انسانی در حکم مجموعه قواعد تنظیم حیات انسان در بخش نرم‌افزاری فرهنگ و تمدن بشری، علوم و معارفی است که به صورت روش‌مند از رفتارها، باورها، نگرش‌ها، احساسات و همه پدیده‌های انسانی معنادار بحث می‌کند و از مصادیق یقینی آن فلسفه، روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، علوم تربیتی، علوم اقتصادی، علوم سیاسی، مدیریت و حقوق است.

تحول در حوزه‌های علمی، به‌ویژه در علوم انسانی از فرازهای مورد تأکید حضرت امام خمینی (ره) و مطالبات جدی رهبر معظم انقلاب (مدظله) به‌ویژه در سال‌های اخیر است. اهمیت این تحول، ریشه در مطالعات علوم انسانی و نیازهای مترتب بر آن، به‌ویژه رشد و توسعه شتابان دانش و فرهنگ در عرصه جهانی دارد؛ زیرا در آن، از یک‌سو انسان، به عنوان اشرف مخلوقات و از دیگر سو روابط او با دیگران در عرصه بشری مطرح است و از این جهت این علوم بر علوم دیگر تقدم دارد. به‌واقع، رسالت مهم و اساسی این علم، ساختن انسان، پرورش شخصیت و توجه به شأن وجودی او و یک نگاه، رساندن او به سرمنزل مقصود و هدایت به سوی مرتبه انسان کامل است.

ایران اسلامی از بنیان‌های تمدنی غنی و توانمندی‌های فراوانی در درون و برون محیط‌های دانشگاهی و حوزه‌های علمیه برخوردار است و از این جهت، بستری مهیا برای ورود به عرصه‌های علمی و تولید دانش بومی در حوزه‌های علوم انسانی فراهم است. به‌پشتوانه چنین میراث گران‌قدری، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت) با حمایت مالی معاونت آموزشی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری که رسالت و تکلیف اصلی آن تلاش برای تعمیق و گسترش علوم، معارف و ارزش‌های انسانی اسلامی و تطابق هرچه بیشتر رشته‌ها و درس‌های دانشگاهی با نیازهای جامعه و کاربردی کردن

آنها و تحول در ارتقای علوم انسانی با تقویت جایگاه و منزلت این علم است، زمینه‌های چاپ این اثر را فراهم آورده است.

از استادان، فرهیختگان و صاحب‌نظران ارجمند می‌خواهیم تا با همکاری و راهنمایی‌های ارزشمند خود این معاونت را در جهت نقد کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه علمی یاری فرمایند.

معاونت آموزشی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

فهرست مطالب

مقدمه ویراست جدید	۱
فصل اول: روان‌شناسی اجتماعی در یک نگاه	۳
مقدمه	۳
۱. تعریف و جایگاه روان‌شناسی اجتماعی	۴
ارتباط روان‌شناسی اجتماعی با رشته‌های علمی نزدیک	۵
۲. تاریخچه روان‌شناسی اجتماعی	۷
۱-۲. روان‌شناسی اجتماعی در آثار فیلسوفان مسلمان	۸
۲-۲. روان‌شناسی اجتماعی در غرب	۱۳
روان‌شناسی اجتماعی بعد از علمی شدن	۱۴
۳. روش‌های تحقیق در روان‌شناسی اجتماعی	۱۸
۱-۳. روش تحقیق آزمایشی	۱۸
۲-۳. روش تحقیق میدانی	۲۱
۳-۳. روش تحقیق زمینه‌یابی	۲۱
○ خلاصه فصل	۲۳
○ سؤالات فصل	۲۴
○ اندیشه کنید	۲۵
فصل دوم: ادراک اجتماعی	۲۷
مقدمه	۲۷
۱. ارتباط غیر کلامی	۲۸
۱-۱. راه‌های اساسی ارتباط غیر کلامی	۲۹
۲-۱. ارتباط غیر کلامی در منابع اسلامی	۳۶
۳-۱. مطالعات میان‌فرهنگی درباره ارتباط غیر کلامی	۳۸

۴۱	۴-۱. تفاوت‌های فردی در استفاده از علائم غیر کلامی
۴۲	۵-۱. جنسیت و ارتباط غیر کلامی
۴۳	۲. اسناد
۴۴	۱-۲. نظریه‌های اسناد
۵۱	۲-۲. منابع اساسی خطا در اسناد
۵۳	بحث ویژه: نقش ایمان در اسناد؛ «جهت‌گیری به نفع افراد جامعه»
۵۷	بحث ویژه: اسناد موفقیت به خداوند
۵۹	۳. برداشت
۵۹	۱-۳. مواد خام نخستین برداشت
۶۲	۲-۳. شکل‌گیری برداشت‌های نخستین
۶۳	○ خلاصه فصل
۶۴	○ سؤالات فصل
۶۵	○ اندیشه کنید
۶۷	فصل سوم: شناخت اجتماعی
۶۷	مقدمه
۶۸	۱. طرح‌های ذهنی
۶۹	۱-۱. اهمیت طرح‌های ذهنی
۷۱	۲-۱. انواع طرح‌های ذهنی
۷۳	۲. میانبرهای ذهنی
۷۴	۱-۲. قاعده اکتشافی همانندی
۷۶	۲-۲. قاعده اکتشافی دسترس‌پذیری
۷۸	۳. منابع خطا در شناخت اجتماعی
۷۹	۱-۳. خطای برنامه‌ریزی
۸۰	۲-۳. تفکر سحری
۸۱	۳-۳. تفکر بیش از حد در باب یک موضوع
۸۲	۴-۳. تفکر درباره عکس واقعیت
۸۳	○ خلاصه فصل
۸۳	○ سؤالات فصل
۸۴	○ اندیشه کنید
۸۵	فصل چهارم: خود اجتماعی
۸۵	مقدمه
۸۵	۱. خود اجتماعی در میراث علمی و دینی

۸۸	۲. خودپنداره
۸۸	۱-۲. تعریف خودپنداره
۸۸	۲-۲. منابع خودپنداره
۹۰	۳-۲. انسجام در خودپنداره
۹۲	۳. حرمت خود
۹۲	۱-۳. تعریف «حرمت خود»
۹۳	۲-۳. منابع حرمت خود
۹۴	۳-۳. راه‌های دفاع از حرمت خود
۹۸	۴-۳. جنسیت و حرمت خود
۹۸	۵-۳. آیا حرمت خودبالاتر همیشه خوب است؟
۹۹	۶-۳. تأثیر جهت‌گیری‌های فرهنگی در خودپنداره و حرمت خود
۱۰۰	بحث ویژه: اخلاق و حرمت خود
۱۰۲	۴. خودنمایان‌سازی
۱۰۵	○ خلاصه فصل
۱۰۷	○ سؤالات فصل
۱۰۷	○ اندیشه کنید
۱۰۹	فصل پنجم: نگرش
۱۰۹	مقدمه
۱۱۰	۱. تعریف و اهمیت نگرش
۱۱۰	۱-۱. تعریف نگرش
۱۱۰	۲-۱. ویژگی‌های نگرش
۱۱۲	بحث ویژه: آیا ایمان دینی، نوعی نگرش است؟
۱۱۴	۳-۱. مفاهیم مرتبط با نگرش
۱۱۵	۴-۱. انواع نگرش
۱۱۷	۵-۱. کارکردهای نگرش
۱۱۸	۲. عوامل مؤثر در تکوین نگرش
۱۱۸	۱-۲. عوامل شناختی
۱۲۱	۲-۲. منابع انگیزشی
۱۲۲	۳-۲. منابع ژنتیک (وراثت)
۱۲۳	بحث ویژه: تکوین نگرش در فرهنگ اسلامی و تغییر آن
۱۲۶	۳. نگرش و رفتار
۱۳۰	بحث ویژه: رابطه نگرش ایمانی با رفتار
۱۳۲	۴. تغییر نگرش

۱۳۲	۱-۴. تغییر نگرش‌های دیگران (اثر متقاعدسازی)
۱۳۶	۲-۴. تغییر در نگرش‌های خود (ناهماهنگی شناختی)
۱۴۳	۳-۴. ناکامی در تغییر نگرش‌ها
۱۴۴	۵. سنجش نگرش
۱۴۶	○ خلاصه فصل
۱۴۸	○ سؤالات فصل
۱۴۸	○ اندیشه کنید
۱۴۹	فصل ششم: پیشداوری
۱۴۹	مقدمه
۱۵۰	۱. مفهوم پیشداوری و انواع آن
۱۵۰	۱-۱. ماهیت پیشداوری، تصورات قالبی و تبعیض
۱۵۱	۲-۱. انواع پیشداوری
۱۵۶	۳-۱. روی آورد تعالیم اسلام به پیشداوری جنسی
۱۶۱	۴-۱. انواع تبعیض
۱۶۲	۲. ریشه‌ها و خاستگاه پیشداوری
۱۶۳	۱-۲. خاستگاه شناختی پیشداوری
۱۶۶	بحث ویژه: موانع شناختی در روابط بین فردی و گروهی از دیدگاه اسلام
۱۶۹	۲-۲. خاستگاه اجتماعی پیشداوری
۱۷۲	۳-۲. خاستگاه انگیزشی پیشداوری
۱۷۳	۳. راه‌های مقابله با پیشداوری
۱۷۳	۱-۳. راه‌های شناختی
۱۷۷	۲-۳. راه‌های رفتاری
۱۷۹	۳-۳. شیوه‌های اسلام در مقابله با پیشداوری
۱۸۶	○ خلاصه فصل
۱۸۷	○ سؤالات فصل
۱۸۸	○ اندیشه کنید
۱۸۹	فصل هفتم: جاذبه میان فردی
۱۸۹	مقدمه
۱۹۰	عوامل و زمینه‌های جاذبه میان فردی
۱۹۱	۱. عوامل و زمینه‌های درونی
۱۹۳	۲-۱. ابراز عواطف مثبت هنگام برخورد
۱۹۸	بحث ویژه: عوامل درونی جاذبه در متون اسلامی

۲۰۲	۳-۱. شایستگی و خصوصیات شخصی مثبت
۲۰۵	۲. عوامل و زمینه‌های بیرونی
۲۰۵	۱-۲. همجواری
۲۰۸	بحث ویژه: مشوق‌های همجواری در متون اسلامی
۲۱۰	۲-۲. ویژگی‌های ظاهری
۲۱۵	بحث ویژه: آراستگی ظاهری در متون اسلامی
۲۱۶	۳-۲. پیشگیری از آفات دوستی
۲۱۸	۳. عوامل و زمینه‌های تعاملی
۲۱۸	۱-۳. مشابهت در نگرش
۲۲۳	۲-۳. مکمل بودن نیازها
۲۲۴	○ خلاصه فصل
۲۲۵	○ سؤالات فصل
۲۲۵	○ اندیشه کنید
۲۲۷	فصل هشتم: دوستی‌های نزدیک
۲۲۷	مقدمه
۲۲۷	۱. الگوی دلبستگی در خانواده
۲۳۱	۲. روابط میان خواهر و برادر
۲۳۲	۳. دوستی‌های نزدیک خارج از خانواده
۲۳۴	۴. دوستی و دلبستگی در خانواده در منابع اسلامی
۲۴۳	۵. تنهایی: زندگی بدون روابط نزدیک
۲۴۴	۱-۵. تنهایی چیست؟
۲۴۴	۲-۵. عوامل تنهایی
۲۴۷	۳-۵. راه‌های کاهش تنهایی
۲۴۸	بحث ویژه: عزلت یا مردم‌آمیزی در آموزه‌های دینی
۲۵۱	○ خلاصه فصل
۲۵۲	○ سؤالات فصل
۲۵۳	○ اندیشه کنید
۲۵۵	فصل نهم: پرخاشگری
۲۵۵	مقدمه
۲۵۵	۱. مفهوم و انواع پرخاشگری
۲۵۵	۱-۱. تعریف پرخاشگری
۲۵۶	۱-۲. انواع پرخاشگری

۲۵۶	 بحث ویژه: بررسی رابطه مجازات با پرخاشگری و اهمیت مؤلفه قصد
۲۵۸	 ۲. دیدگاه‌های نظری درباره منشأ پرخاشگری
۲۵۹	 ۱-۲. دیدگاه ذاتی بودن پرخاشگری
۲۶۰	 ۲-۲. نظریه‌های زیست‌شناختی
۲۶۱	 ۳-۲. نظریه‌های کشاننده‌ای
۲۶۲	 ۴-۲. نظریه یادگیری اجتماعی
۲۶۲	 ۵-۲. نظریه‌های شناختی
۲۶۴	 ۳. برانگیزاننده‌های پرخاشگری
۲۶۴	 ۱-۳. ناکامی
۲۶۵	 ۲-۳. تحریک مستقیم
۲۶۶	 ۳-۳. خشونت رسانه‌ای
۲۶۷	 ۴-۳. عوامل شخصیتی
۲۶۸	 ۵-۳. سوگیری اسنادی خصمانه
۲۶۹	 ۴. شیوه‌های پیشگیری و مهار پرخاشگری
۲۶۹	 ۱-۴. راه‌های کاهش و مهار از دیدگاه روان‌شناسان
۲۷۳	 ۲-۴. دیدگاه اسلام در مهار پرخاشگری
۲۷۹	 ۳-۴. تفاوت‌های فرهنگی و نژادی در پرخاشگری
۲۸۲	 ○ خلاصه فصل
۲۸۲	 ○ سؤالات فصل
۲۸۳	 ○ اندیشه کنید
۲۸۵	 فصل دهم: رفتار حمایتی
۲۸۵	 مقدمه
۲۸۵	 ۱. مفهوم و مراحل رفتار حمایتی
۲۸۵	 ۱-۱. تعریف رفتار حمایتی
۲۸۷	 ۲-۱. مراحل بروز رفتار حمایتی
۲۹۰	 ۲. رفتار حمایتی از دیدگاه اسلام
۲۹۰	 ۱-۲. شیوه‌های شناختی
۲۹۴	 ۲-۲. شیوه‌های عاطفی
۲۹۵	 ۳-۲. شیوه‌های رفتاری
۲۹۵	 ۳. تبیین‌های نظری درباره عدم صدور رفتار حمایتی
۲۹۹	 ۴. عوامل و زمینه‌های رفتار حمایتی
۳۰۰	 ۱-۴. عوامل موقعیتی
۳۰۱	 ۲-۴. نقش الگوها در رفتار حمایتی

۳۰۲	۳-۴. ویژگی‌های شخصیتی کمک‌کنندگان
۳۰۴	۵. فرضیه‌های تبیین رفتار حمایتی
۳۰۴	۱-۵. فرضیه هم‌حسی - نوع دوستی
۳۰۴	۲-۵. الگوی تسکین حالت منفی
۳۰۵	۳-۵. فرضیه لذت هم‌حسی
۳۰۶	۴-۵. الگوی جبر ژنتیکی
۳۰۶	۶. انواع رفتار حمایتی از دیدگاه اسلام
۳۰۷	۱-۶. حمایت‌های مالی
۳۰۹	۲-۶. حمایت‌های عاطفی
۳۱۳	○ خلاصه فصل
۳۱۴	○ سؤالات فصل
۳۱۵	○ اندیشه کنید

۳۱۷	فصل یازدهم: نفوذ اجتماعی
۳۱۷	مقدمه
۳۱۸	۱. هم‌نوایی (هم‌رنگی)
۳۲۱	۱-۱. چرا هم‌نوایی می‌کنیم؟
۳۲۲	۲-۱. عوامل مؤثر بر هم‌نوایی
۳۲۴	۳-۱. چرا گاهی هم‌نوایی نمی‌کنیم؟
۳۲۵	۴-۱. هم‌نوایی، مطلوب یا نامطلوب؟
۳۲۹	۵-۱. تأثیر اقلیت
۳۳۱	۲. متابعت (اجابت)
۳۳۱	۱-۲. اصول اساسی متابعت
۳۳۲	۲-۲. فنون متابعت
۳۳۵	۳. اطاعت از مراجع قدرت
۳۳۶	عوامل اطاعت از مراجع قدرت
۳۴۰	○ خلاصه فصل
۳۴۱	○ سؤالات فصل
۳۴۲	○ اندیشه کنید

۳۴۳	فصل دوازدهم: پویایی‌های گروه
۳۴۳	مقدمه
۳۴۳	۱. ماهیت و کارکرد گروه‌ها
۳۴۳	۱-۱. تعریف گروه

۳۴۴	۲-۱. چرا مردم به گروه‌ها ملحق می‌شوند؟
۳۴۵	۳-۱. کارکرد گروه‌ها چگونه است؟
۳۵۰	۴-۱. روی آورد اسلام به فعالیت گروهی
۳۵۵	۲. گروه‌ها و انجام وظیفه: مزایا و هزینه‌های کار با دیگران
۳۵۵	۱-۲. تسهیل اجتماعی: عمل در حضور دیگران
۳۶۱	۲-۲. کم‌کاری اجتماعی: بگذارید دیگران وظایف گروهی را انجام دهند
۳۶۴	۳. احساس بی‌طرفی و انصاف در گروه‌ها
۳۶۵	۱-۳. عوامل مؤثر بر داوری در باب انصاف
۳۶۶	۲-۳. روش‌های برخورد با بی‌انصافی
۳۶۷	بحث ویژه: واکنش‌های منفی به احساس بی‌انصافی
۳۶۸	۳-۳. روی آورد اسلام به عدالت و انصاف در گروه‌ها
۳۷۶	۴. تصمیم‌گیری در گروه‌ها
۳۷۶	۱-۴. فرایند تصمیم‌گیری
۳۷۷	۲-۴. ماهیت تصمیم‌های گروهی
۳۷۹	۳-۴. خطرهای احتمالی تصمیم‌های گروهی
۳۸۳	○ خلاصه فصل
۳۸۶	○ سؤالات فصل
۳۸۷	○ اندیشه کنید
۳۸۹	منابع و مآخذ
۳۹۷	نمایه‌ها
۳۹۷	نمایه اعلام
۴۰۳	نمایه موضوعات

مقدمه ویراست جدید

روانشناسی اجتماعی یکی از حوزه‌های قابل توجه روان‌شناسی است که با بسیاری از ابعاد زندگی انسان‌ها از شناخت‌های اجتماعی، اسناد گرفته تا دوستی و فعالیت‌های گروهی پیوند خورده است. این حوزه با فرهنگ، مردم‌شناسی، جامعه‌شناسی، دین، تبلیغات و مانند اینها، رابطه نزدیکی دارد. به همین جهت استفاده از معارف اسلامی می‌تواند به غنی‌سازی این حوزه بینجامد. محققان گروه روان‌شناسی، حجج اسلام دکتر مسعود آذربایجانی، دکتر محمدرضا سالاری‌فر، دکتر محمد کاویانی، سیدمهدی موسوی و اکبر عباسی با یک پژوهش علمی دینی به تهیه متن روان‌شناسی اجتماعی با نگرش به منابع اسلامی پرداختند. این کتاب پس از موفقیت در عرصه‌های علمی و دریافت جوایز متعدد، با استقبال در مجامع دانشگاهی و حوزوی به عنوان متن درسی انتخاب شد.

از این رو، مناسب بود که این متن بازنگری شود و با استفاده از منابع علمی جدید، به صورت یک متن درسی با چارچوب‌های آموزشی تدوین شود. در این کوشش سعی بر آن بود که بحث‌ها با توجه به یک متن آموزشی دسته‌بندی شود. به همین جهت برخی مباحث از کتاب قبلی حذف و مباحث با تفصیل بیشتر طرح شد. فصل ۱۱ کتاب حذف شد. بحث خویشتن از فصل سوم مجزا شد و در فصل چهارم به همراه مباحث جدیدی آورده شد. همچنین، بحث دوستی‌های نزدیک در فصل مجزایی قرار گرفت. دیدگاه‌های جدید در مورد برخی مباحث مورد توجه قرار گرفت و بحث‌های اسلامی با نگاه یک متن آموزشی مورد تجدید نظر قرار گرفت و از منابع لاتین کتاب قبلی در این کتاب استفاده شد. این کتاب دارای دوازده فصل است که پس از تعریف روان‌شناسی اجتماعی و اشاره به روش‌های تحقیق در آن موضوعات، اسناد، شناخت اجتماعی، خویشتن، نگرش، پیشداوری، جاذبه میان‌فردی، دوستی‌های نزدیک، پرخاشگری، رفتار حمایتی و پویایی‌هایی را بررسی می‌کند.

ویراست جدید توسط حجت‌الاسلام دکتر محمدرضا سالاری‌فر و جناب آقای محمدتقی تبیک انجام شد. البته در هر فصل از مؤلفان کتاب نظرخواهی شد تا مباحث حذف‌شده و اضافه‌شده مورد تأیید ایشان قرار گیرد.

این کتاب به عنوان یک متن آموزشی برای درس روان‌شناسی اجتماعی مقاطع کارشناسی و کارشناسی ارشد در حد ۳ واحد پیشنهاد می‌شود. در ابتدای هر فصل اهداف آموزشی آن فصل و در انتهای هر فصل پس از طرح پرسش‌هایی از محتوای آن فصل، موضوعاتی برای پژوهش و بررسی بیشتر پیشنهاد شد.

چشم‌انتظار نقدها و پیشنهادهای دانش‌پژوهان و اساتید هستیم تا با مطالعه و تدریس کتاب، ما را در رفع کاستی‌های آن یاری دهند.

حسن ختام سخن، مراتب تشکر نویسندگان از همکاری‌های همه عزیزانی است که بدون آنان این متن به قلم تحریر در نمی‌آمد:

- استاد آیت‌الله سیدمحمد غروی، مدیر محترم گروه روان‌شناسی که نه تنها در این متن، بلکه در همه آثار این گروه مدیون راهنمایی‌ها و نقطه‌نظرات ارزشمند ایشان هستیم.
- استاد سرکار خانم دکتر باقریان، که از دیدگاه‌های ارزشمند ایشان به عنوان ناظر طرح بهره بردیم.
- مسئولان پژوهشگاه حوزه و دانشگاه که با حمایت و پیگیری، فرصت تدوین این متن آموزشی فراهم گردید.
- بخش‌های اجرایی، ویرایش، اطلاع‌رسانی، کتابخانه، انتشارات که مراحل آماده‌سازی این متن را برای چاپ به عهده داشتند.

فصل اول

روان‌شناسی اجتماعی در یک نگاه

- اهداف آموزشی: از دانشجو انتظار می‌رود که در این فصل با امور زیر آشنا شود:
۱. تعریف و جایگاه روان‌شناسی اجتماعی در میان علوم اجتماعی و ارتباط آن با رشته‌های نزدیک؛
 ۲. تاریخچه روان‌شناسی اجتماعی؛
 ۳. روش‌های تحقیق در روان‌شناسی اجتماعی؛
 ۴. زمینه‌های دانش روان‌شناسی اجتماعی در نظرات دانشمندان مسلمان.

مقدمه

تقریباً همه ما در زندگی اجتماعی خود با چنین سؤالاتی مواجهیم: چرا افراد در موقعیت‌های اجتماعی مختلف رفتارهای خاصی از خود نشان می‌دهند؟ چرا رفتارهای دیگران را به شیوه خاصی تعبیر و تفسیر می‌کنیم؟ نگرش‌ها و عقاید چگونه شکل می‌گیرند و چگونه بر اعمال و رفتار ما اثر می‌گذارند؟ عشق و دوستی چگونه به وجود می‌آید و چه چیزهایی باعث از بین رفتن یا تضعیف آنها می‌شود؟ در چه شرایطی بیشتر به یکدیگر کمک می‌کنیم؟ چه عوامل و موقعیت‌هایی رفتار پرخاشگرانه را برانگیخته یا افزایش می‌دهند؟ رفتار ما در جمع چگونه است؟

این پرسش‌ها و نظایر آنها هسته اصلی روان‌شناسی اجتماعی را شکل می‌دهند. روان‌شناسی اجتماعی، شاخه‌ای از روان‌شناسی است که به تجزیه و تحلیل رفتار اجتماعی انسان (نحوه اندیشه درباره دیگران و تعامل با آنان) می‌پردازد. این علم از آن جهت اهمیت دارد که دیگران و ارتباطات ما با آنان، قسمت مهم زندگی ما را تشکیل می‌دهد.

۱. تعریف و جایگاه روان‌شناسی اجتماعی

ارائه تعریفی مناسب در هر علم با دشواری روبه‌روست. این امر در روان‌شناسی اجتماعی به دلیل «تنوع زمینه‌های مورد مطالعه» و «سرعت تغییرات پدیده‌های اجتماعی» دشوارتر است. برای ارائه تعریفی جامع از این دانش با توجه به پیچیدگی بیش از پیش رفتارهای اجتماعی (که حاصل پیچیدگی زندگی اجتماعی امروزی است) لازم است به گستره تغییرات پدیده‌های اجتماعی توجه کنیم و تعریفی ارائه دهیم که از قابلیت انطباق و انعطاف‌پذیری مطلوبی برخوردار باشد. برای آشنایی با سیر تحول برداشت‌ها از روان‌شناسی اجتماعی، به ذکر تعاریفی از روان‌شناسی اجتماعی از آغاز شکل‌گیری این رشته می‌پردازیم.

- روان‌شناسی اجتماعی تأثیر متقابل روانی میان انسان و جامعه را بررسی می‌کند (راس، ۱۹۰۸^۱).
 - روان‌شناسی اجتماعی تلاشی است برای درک و توضیح چگونگی تأثیر حضور واقعی، خیالی یا ضمنی دیگران بر افکار، احساسات و رفتار افراد (آلپورت، ۱۹۲۴^۲).
 - روان‌شناسی اجتماعی علم مطالعه افراد در موقعیت گروهی است (کلاین‌برگ، ۱۹۵۴^۳).
 - روان‌شناسی اجتماعی مطالعه‌ای علمی درباره تأثیر فرایندهای شناختی و اجتماعی بر شیوه دریافت، تأثیرگذاری و ارتباط افراد با دیگران است (اسمیت، ۱۹۹۵^۴، مکی، ۱۹۹۵).
 - روان‌شناسی اجتماعی رشته‌ای است که درصدد یافتن ماهیت و علل رفتارها و افکار افراد در موقعیت‌های اجتماعی برمی‌آید (بارون، ۱۹۹۷^۶، بایرن، ۱۹۹۷).
- با توجه به تأکید بر مفاهیمی چون رفتار، افکار و احساسات، افراد، موقعیت‌های اجتماعی و تأثیر متقابل در تعاریف مذکور، روان‌شناسی اجتماعی را می‌توان چنین تعریف کرد:
- روان‌شناسی اجتماعی دانشی است که به مطالعه علمی تأثیر متقابل افراد بر یکدیگر می‌پردازد و درصدد یافتن علل و چگونگی پدیدایی رفتار، احساسات و افکار افراد در موقعیت‌های اجتماعی است. در این تعریف دو مفهوم «علمی» و «موقعیت‌های اجتماعی» نیاز به توضیح بیشتر دارند. «علمی» به این معناست که این دانش در مراحل مختلف بررسی به فهم متعارف و

1. Ross, E. A.

2. Allport, F. H.

3. Klineberg, O.

4. Smith, E. R.

5. Macki, D. M.

6. Baron, R. A.

7. Byrne, D.

عمومی^۱ اکتفا نمی‌کند، بلکه از روش‌های معتبر و قابل اعتمادی سود می‌جوید که بتواند ما را به حقیقت رهنمون شود.

«موقعیت‌های اجتماعی» موقعیت‌هایی است که تحت تأثیر حضور واقعی، خیالی یا ضمنی^۲ دیگران باشد. اصطلاح حضورِ ضمنی اشاره به رفتارهایی دارد که شخص به علت جایگاه خویش در یک ساخت اجتماعی پیچیده و یا به دلیل عضویتش در یک گروه فرهنگی خاص آنها را انجام می‌دهد. مثلاً، گاهی هنگام صرف غذا تنها هستیم، ولی در عین حال آداب خاصی را رعایت می‌کنیم؛ از فاشق استفاده می‌کنیم، با لیوان آب خوریم و پایمان را سر سفره دراز نمی‌کنیم. در اینجا دیگران به صورت واقعی و خیالی حضور ندارند، اما هنجارهای شکل گرفته در اجتماع نماینده حضور آنان در کنار ما است.

ارتباط روان‌شناسی اجتماعی با رشته‌های علمی نزدیک

اغلب رشته‌های علوم انسانی مسائل مشترکی را مورد مطالعه قرار می‌دهند و از زوایای مختلف به مطالعه ابعاد گوناگون آن می‌پردازند.

در علوم انسانی سه علم روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و مردم‌شناسی روابط تنگاتنگ و مستمری با روان‌شناسی اجتماعی دارند.

- روان‌شناسی اجتماعی و روان‌شناسی عمومی: در حالی که به عقیده برخی از روان‌شناسان اجتماعی مرزهای میان روان‌شناسی اجتماعی و روان‌شناسی عمومی روشن نیست، برخی دیگر معتقدند که تفکیک این دو علم به آسانی میسر است.

از یک سو، برخی «روان‌شناسی اجتماعی» را شاخه‌ای از روان‌شناسی عمومی می‌دانند و عده‌ای دیگر برآنند که روان‌شناسی چیزی جز روان‌شناسی اجتماعی نیست. گرچه این دو رشته قلمرو مشترک وسیعی دارند، ولی می‌توان تمایزهایی را میان آنها مشخص کرد. روان‌شناسی عمومی به مطالعه فرایندهای روانی می‌پردازد و بر مسائل تعامل و رفتار در گروه‌ها و روابط میان افراد تمرکز و تأکید ندارد. اتفاقاً همین مسائل دغدغه‌های اصلی روان‌شناسی اجتماعی را تشکیل می‌دهند. از نظر روش‌های مطالعه، روان‌شناسی عمومی بیشتر به تجارب آزمایشگاهی اهمیت می‌دهد، ولی در روان‌شناسی اجتماعی تحقیقات میدانی اهمیت بیشتری دارد. از سوی دیگر، از

1. common sense

2. implied

نظر هدف و غایت نیز می‌توان بین این دو رشته، تفاوت‌هایی را مشاهده کرد. روان‌شناسی عمومی درصدد آن است که رفتار آدمی را بیشتر با تأکید و تمرکز بر فردیت او مورد مطالعه قرار دهد ولی روان‌شناسی اجتماعی رفتار آدمی را در موقعیت‌های اجتماعی مورد مطالعه قرار می‌دهد. به دیگر سخن، روان‌شناسی اجتماعی در مطالعه رفتار آدمی، اوضاع فرهنگی، احوال شخصی و بین فردی و موقعیت فرد در گروه را در نظر می‌گیرد. بنابراین، در روان‌شناسی اجتماعی، رفتار به صورتی وسیع‌تر از روان‌شناسی عمومی لحاظ گردیده و تبیین می‌شود.

- روان‌شناسی اجتماعی و جامعه‌شناسی: روان‌شناسی اجتماعی و جامعه‌شناسی نیز مرزهای مشترک بسیاری با هم دارند ولی تفاوت‌هایی را نیز می‌توان میان آنها تشخیص داد. در هر دو رشته، رفتار افراد در گروه مورد مطالعه قرار می‌گیرد، ولی جامعه‌شناسی به رفتار، از آن نظر که از افراد صادر می‌شود، نمی‌پردازد، بلکه آن را به عنوان پدیده‌ای اجتماعی در نظر می‌گیرد، اما روان‌شناسی اجتماعی در مطالعه رفتار، بر افراد متمرکز می‌شود.

در بسیاری از موارد، این دو علم مسائل یکسانی را مورد مطالعه قرار می‌کنند ولی نگاه آنها به مسئله کاملاً متفاوت است. مثلاً، جامعه‌شناسی در مقام یافتن علل اجتماعی رفتار پرخاشگری، بر عواملی چون فقر و بیکاری تأکید می‌کند، ولی روان‌شناسی اجتماعی به علل روانی پیدایش این رفتار می‌پردازد و عاملی مثل «ناکامی» را پیش می‌کشد. بنابراین، می‌توان گفت: در مطالعه رفتارهای اجتماعی، جامعه‌شناس به علل اجتماعی و روان‌شناس اجتماعی به علل روان‌شناختی آن علاقه‌مند است.

نخستین جنبه خدمت روان‌شناسی اجتماعی به جامعه‌شناسی آن است که جامعه‌شناسی روش‌های خود را از روان‌شناسی اجتماعی گرفته است. جامعه‌شناسی سالیان دراز نتوانست روش‌های خاص پدید آورد و در بررسی‌های خود، از سایر علوم انسانی مانند حقوق، تاریخ و مردم‌شناسی و بعدها آمار استفاده می‌کرد. افزون بر این، روان‌شناسی اجتماعی جنبه‌های تازه‌ای را - مانند توجه به نگرش‌ها در مطالعه نهادها - برای جامعه‌شناسی کشف کرده است. متقابلاً مفهوم نهاد، که مفهومی جامعه‌شناختی است، در روان‌شناسی اجتماعی نفوذ کرده است و روان‌شناسان اجتماعی به آثار آن در رفتارهای فرد و نقش آن در محرک‌ها و شرایط حاکم بر رفتار پی برده‌اند. همچنین روان‌شناسی اجتماعی در تحقیقات خود به اطلاعات جامعه‌شناختی نیازمند است و این مسئله در روان‌شناسی اجتماعی دارای اهمیت است. مطالعاتی که در روان‌شناسی

صنعتی، سیاسی، اقتصادی، نظامی و سلامت انجام می‌شود، غالباً در قالب‌های کاملاً معین و مشخص جامعه‌شناسی انجام می‌شود (استوتزل، ۱۳۷۱).

روانشناسی اجتماعی با آنکه هویتی ممتاز و مستقل از روان‌شناسی عمومی و جامعه‌شناسی دارد، ولی به منزله پلی بین این دو رشته است و نام خود را از این دو گرفته است. البته باید توجه داشت که هر یک از این رشته‌ها قلمرو ویژه‌ای دارند و به موضوع خاصی می‌پردازند و این بدان معناست که هیچ‌یک از این رشته‌ها ما را از دیگری بی‌نیاز نمی‌کند و برای شناخت جنبه‌های گوناگون رفتار انسانی و تأثیر و تأثر اجتماع و انسان ضروری‌اند.

- روان‌شناسی اجتماعی و مردم‌شناسی:^۱ با توجه به استحاله رفتارهای فرد در رسوم فرهنگی و جدا نبودن آنها از یکدیگر و نیز با توجه به اینکه روان‌شناس اجتماعی با استفاده از تجارب مردم‌شناسان، به تنوع بسیار زیاد رفتار آدمی پی می‌برد، رابطه بسیار نزدیک این دو رشته به خوبی آشکار می‌شود.

روابط بسیار محسوس و عینی این دو رشته، نخست به صورت نیاز متقابل ظاهر شد. روان‌شناسی اجتماعی در مردم‌شناسی بیش از هر چیز اطلاعات مستند را جستجو می‌کند. مردم‌شناسی نیز به هنگام مواجهه با مسائل، به روان‌شناسی اجتماعی توجه می‌کند. در اینجا موضوع اقتباس یکی از دیگری مطرح نیست، بلکه بیشتر نوعی همکاری آگاهانه در میان است. مردم‌شناسی بر اثر امکاناتی که روان‌شناسی اجتماعی برای آن فراهم آورده، میدان علایق خود را بسیار گسترش داده است. موضوع مطالعه «خصیصه ملی» که در قلمرو مشترک روان‌شناسی اجتماعی و مردم‌شناسی قرار دارد از موضوعاتی است که در تحقیقات مردم‌شناسی توسعه یافته است و اکنون در هر دو رشته مورد توجه قرار می‌گیرد. ورود روان‌شناسی اجتماعی در مردم‌شناسی به نحو قابل ملاحظه‌ای هدف‌های این علم را تعالی بخشیده؛ به نحوی که این رشته مدعی است که در زمینه شناخت انسان می‌تواند به تبیین کامل دست یابد (استوتزل، ۱۳۷۱).

۲. تاریخچه روان‌شناسی اجتماعی

در بررسی سیر تحول و پیدایش روان‌شناسی اجتماعی، می‌توان به موضوع از زوایای مختلف نگریست. وقتی می‌گوییم «آغاز روان‌شناسی اجتماعی»، گاهی منظور این است که نخستین بار چه

۱. مردم‌شناسی (فرهنگ‌شناسی = ethnology) یعنی مطالعه فرهنگ‌های جوامع گوناگون به‌ویژه جوامع ابتدایی.

کسی این اصطلاح را به کار برده است؛ گاه می‌خواهیم بدانیم، اولین اثری که در این زمینه انتشار یافته، کدام است؛ گاهی هم منظور آن است که اول‌بار چه کسی در قلمرو این رشته و درباره مباحثی که امروزه جزء این رشته به شمار می‌آیند، به تفکر و تجربه پرداخته است. درباره تعبیر اول و دوم باید گفت که برخی مؤلفان، راتزنهوفر^۱ را نخستین کسی می‌دانند که اصطلاح روان‌شناسی اجتماعی را به کار برده و بخشی از کتاب خود را - که در سال ۱۸۹۸م در آلمان منتشر کرد - به این علم اختصاص داده است. بهتر است در ابتدا از پیشگامان روان‌شناسی اجتماعی سخن بگوییم.

۲-۱. روان‌شناسی اجتماعی در آثار فیلسوفان مسلمان

ابونصر فارابی (۲۵۹-۳۳۹ق):^۲ فارابی در پژوهش‌های خود از تأثیر محیط بر اجتماع بحث کرده است. به عقیده وی محیط فیزیکی، جغرافیایی و شرایط آب و هوایی، در اخلاق و رفتار انسان‌ها اثر می‌گذارد و رفتار افراد را تغییر می‌دهد.^۳

فارابی درباره ویژگی‌های رهبر و روابط متقابل رهبران و پیروان بحث می‌کند^۴ و در بحث ریاست مدینه فاضله پس از ذکر صفات رئیس به وظایف وی می‌پردازد.^۵ وی معتقد است رئیس جامعه فاضله دارای وظایفی است که در طبقه‌بندی نقش‌های اجتماعی در زمره نقش‌های خدماتی «مِهَنه» جامعه محسوب می‌شود. این وظایف عبارت‌اند از:

۱. حفظ تعادل بُعد اخلاقی اجتماع و جلوگیری از انحرافات آن: یکی از خدمات رئیس جامعه آن است که تمام کارهایی را که در جوامع و ملت‌ها منجر به خلق و خوی فاضله می‌شوند، بشناسد و آنها را حفظ و از ورود خلق و خوی جاهلی در آنها جلوگیری کند.^۶
۲. تدبیر جوامع (سیاست): رئیس جامعه باید در مورد همبستگی بین افراد و اجزای جامعه ترتیبی اتخاذ کند که همه افراد بتوانند در رفع بدی‌ها و ایجاد خوبی‌ها به همدیگر مدد رسانند.^۷

1. Ratzenhofer, G.

۲. ۸۷۰-۹۵۰م. ۳. فارابی، السياسة المدنية، ص ۴۱.

۴. در دو کتاب الملة و نصوص اخرى والسياسة المدنية.

۵. فارابی، آراء اهل المدينة الفاضله، ص ۱۲۲-۱۲۶؛ همو، الملة و نصوص اخرى، ص ۶۰-۶۶؛ همو، تحصیل

السعادة، ص ۸۹. ۶. همو، الملة و نصوص اخرى، ص ۵۶.

۷. همو، السياسة المدنية، ص ۸۴.

۳. شناسایی، هدایت یا مجازات کجروها: لازم است رئیس جامعه فاضله، کجروها را شناسایی و برای اصلاح هر گروه از آنان به صورتی مناسب اقدام کند.^۱

ابوریحان بیرونی (۳۶۲-۴۴۰ق):^۲ ابوریحان محمد بن احمد بیرونی آثار و تحقیقات انسانی و اجتماعی فراوانی دارد. از جمله آثار وی تحقیق ماللهند است که در حوزه مردم‌شناسی است و به تحقیق در زوایای زندگی فردی و اجتماعی مردم هند پرداخته است. در این کتاب شواهدی وجود دارد حاکی از آنکه بیرونی به این مسائل از دیدگاه روان‌شناسی اجتماعی نیز نگریده است. وی هدف این تألیف را کوشش در راه ارائه تصویر صحیحی از حیات روحی و معنوی مردم هند و فراهم آوردن زمینه تعامل اجتماعی دیگران با آنان می‌داند. وی به ذکر طبقات اجتماعی مردم هند و نقش‌ها و خصوصیات آنان می‌پردازد.

بیرونی در تحقیق ماللهند به بررسی این مسئله می‌پردازد که فرد طی چه فرایندی مرتکب رفتار انحرافی می‌شود و به چه دلیل در برخی از نواحی جامعه و یا در بین گروه‌های خاصی میزان رفتار انحرافی بیشتر است.

بیرونی درباره تعصّب می‌نویسد:

تعصّب چشم‌های بینا و گوش‌های شنوا را کور و کر می‌سازد و شخص را به کارهایی وامی‌دارد که با توجه به اصول صحیح، انجام دادن آن کارها نابخشودنی است.^۳

خواجه نصیرالدین طوسی (۵۹۷-۶۷۲ق): در زمینه علوم اجتماعی می‌توان از برخی آثار خواجه نظیر اوصاف الاشراف و بخش‌هایی از شرح الاشارات و تجرید الاعتقاد سود جست. در این میان، کتاب اخلاق ناصری در مسائل اجتماعی بیش از همه می‌تواند قابل استناد باشد.

خواجه بخشی از اخلاق ناصری را به نقش محبت در زندگی اجتماعی و انواع و مراتب آن اختصاص داده است. وی توضیح می‌دهد که «مدنی بالطبع بودن» انسان به چه معناست.^۴ از آنجا که کمال فرد در گرو ارتباط با هم‌نوعان خویش است و از سوی دیگر انسان‌ها از یاری رساندن به همدیگر بی‌نیاز نیستند، پس لازم است که آنان همانند اعضای یک بدن در اجتماع

۱. همان، ص ۱۰۶، نقل به مضمون.

۲. ۹۷۳-۱۰۵۱م.

۳. ابوریحان بیرونی، الآثار الباقیة عن القرون الخالیة، ص ۶۶.

۴. یعنی انسان به مقتضای طبیعت خویش، نیازمند به اجتماع است.

گرد هم آیند. همچنین از آنجا که انسان‌ها طبعاً مشتاق کمال هستند، میل به اجتماعی زیستن نیز در آنان وجود دارد و همین میل، سرچشمه محبت در میان انسان‌هاست.^۱

خواجه ضمن ارائه تعریفی از عشق و دوستی، نسبت مفاهیمی چون محبت، صداقت (دوستی)، مودّت و عشق را با یکدیگر مشخص می‌کند. او محبت را اعم از دوستی می‌داند؛ زیرا محبت در بین جماعت انبوه تحقق می‌یابد، ولی دوستی دارای این مرتبه از شمول نیست. به عقیده خواجه مودّت و دوستی، از نظر رتبه به هم نزدیک‌تر و عشق - که شدت محبت است - از مودّت خاص‌تر است؛ چرا که فقط میان دو نفر ایجاد می‌شود. این در حالی است که یکی از نخستین تحقیقات روان‌شناسی اجتماعی (رابین، ۱۹۷۰^۲) در این زمینه به تمایز میان عشق و دوستی می‌پردازد. روان‌شناسان اجتماعی عشق را به دو نوع «پایدار» و «ناپایدار» تقسیم می‌کنند. در یک تحقیق (والستر^۳ و والستر، ۱۹۷۸^۴) تمایز میان عشق پایدار و ناپایدار بررسی شد و این نتیجه به دست آمد که عشق ناپایدار برحسب کشش غریزی، از عشق پایدار تفکیک می‌شود. هرچند تمایلات جنسی نقش مهمی در عشق دارد، اما عشق اعم از آن است و مرکب از گرایش‌ها، احساسات و آرزوها نیز هست. برای غالب افراد عشق متضمن تعهد به دیگری نیز می‌باشد (فرگاس^۵ و دوباز^۶ ۱۹۸۰) و نیازهای عاشقانه برحسب طول زمان ارتباط، گسترش می‌یابد (استک^۷ و همکاران، ۱۹۸۲).

خواجه عشق را به دو نوع طبقه‌بندی می‌کند: «عشق ناپسند» که ناشی از شدت لذت‌جویی است و «عشق پسندیده» که از میل شدید به نیکی‌ها سرچشمه می‌گیرد. وی در باب آثار محبت در روابط بین‌فردی می‌نویسد:

از جمله ویژگی‌های محبت نیکان به یکدیگر این است که نه کم می‌شود و نه بدخواهی دیگران در آن تأثیر می‌گذارد و نه آزرده‌گی خاطر در آن پیدا می‌شود. ولی محبتی که به خاطر منفعت یا لذت است، ناپایدار است.^۸

وی سپس به ذکر انواع محبت‌های موجود میان زن و شوهر، عاشق و معشوق، رهبر و پیرو و... می‌پردازد و اساس و آثار هر یک از آنها را بیان می‌کند^۹ و در ادامه از محبت میان خالق و مخلوق سخن می‌راند و به درجه‌بندی انواع محبت می‌پردازد.

۱. طوسی، اخلاق ناصری، ص ۲۵۸، نقل به مضمون.

2. Rubin, Z.

3. Walster, E.

4. Walster, D. W.

5. Forgas, J. P.

6. Dobosz.

7. Steck et al.

۹. همان، ص ۲۶۷-۲۷۵.

۸. طوسی، اخلاق ناصری، ص ۲۶۴.

موضوع روابط متقابل رهبر و پیروان، در کتاب اخلاق ناصری مورد توجه قرار گرفته است: پیروان باید به دل و زبان نصیحت‌کننده و نیکخواه رهبران باشند و همواره بکوشند تا خوبی‌های رهبران را آشکار و عیب‌های ایشان را مخفی نگه دارند و در ادای حقوق مالی اجتماعی همانند مالیات با وسعت نظر و خوشدلی عمل کنند. تا جایی که می‌توانند اوامر و نواهی آنها را امتثال کنند و هنگام بروز مشکلات از بذل مال و جان برای محافظت از دین و ملت تحت زعامت رهبران مضایقه نکنند. لازم است پیروان دائماً در دسترس رهبران باشند و در عین حال از حضور مداوم و ملال‌آور احتراز نمایند.^۱

وی معتقد است که رهبران مانند سیلی هستند که از کوه سرازیر می‌شوند و هر کس بخواهد تغییرات ناگهانی در آنها ایجاد کند، موفق نمی‌شود؛ بنابراین، برای ایجاد تغییر در آنها و اصلاح رفتارهای آنان باید به صورت تدریجی و با مدارا و ملاحظت عمل کرد. پیروان نباید با امر و نهی رهبران را به کاری وادارند یا از کاری باز دارند. آنها باید با تدبیر و به‌تدریج در اوقات خلوت، رهبران را متوجه سرانجام بد آن کار کنند و با ذکر امثال و حکایت گذشتگان، نکوهدگی کاری را که او تصمیم به انجامش گرفته است، واضح و مبرهن سازند.^۲

خواجه در کتاب خود، درباره چگونگی معاشرت با دوستان بحث کرده است. او ابتدا توضیح می‌دهد که انسان‌ها در همه احوال یا به علت نیاز به تعاون و همکاری و یا به دلیل نیاز به انس با دیگران، به دوست محتاجند. وی با برشمردن اوصاف و شرایط دوست خوب، معتقد است که در ارتباط با دوستان نباید درباره عیوب کوچک آنها کنجکاوی کرد؛ زیرا چنین امری روابط سالم افراد را مخدوش می‌کند و موجب می‌شود که افراد، تنها بمانند و از برقراری رابطه اجتماعی سالم محروم شوند. افزون بر این، وی افراد را از دشمنی با کسی که با او سابقه دوستی داشته‌اند، برحذر می‌دارد و توضیح می‌دهد که چه رفتارهایی باعث جلب توجه و محبت دوستان می‌شود و چه رفتارهایی این رابطه را مخدوش می‌سازد و به آن آسیب می‌رساند. همچنین در فصل هفتم این کتاب - تحت عنوان «در کیفیت معاشرت با اصناف خلق» - نوع رفتاری را که هر فرد باید با هر یک از اصناف در پیش گیرد، توضیح می‌دهد. او در این بخش، از معاشرت با دوستان، معاشرت با دشمنان و معاشرت با کسانی که نه دوست هستند و نه دشمن، سخن گفته است.^۳

۲. همان.

۱. همان، ص ۳۱۴.

۳. همان، ص ۳۱۴-۳۴۱.

ابن خلدون (۷۳۲-۸۰۸ق):^۱ در تألیفات ابن خلدون می‌توان رگه‌هایی از روان‌شناسی اجتماعی را ردیابی کرد. ابن خلدون در مورد پیشداوری می‌نویسد:

یکی از موجبات راه یافتن دروغ در تاریخ و جامعه، پیروی از آرا و مذاهب می‌باشد؛ زیرا اگر آدمی در پذیرش خبر، حالت اعتدال داشته باشد از لحاظ درستی یا نادرستی آن دقت نظر به خرج می‌دهد تا صدق و کذب آن آشکار شود، ولی اگر به عقیده یا مذهبی تعلق خاطر داشته باشد، بی‌درنگ هر خبری را که موافق آن عقیده بیابد، می‌پذیرد و این تمایل، به منزله پرده‌ای است که روی دیده بصیرت وی را می‌پوشاند و او را از بررسی صحت و سقم آن باز می‌دارد و در نتیجه فرد در ورطه پذیرش و نقل دروغ فرو می‌افتد.^۲

ابن خلدون رفتار تعاون را لازمه زندگی اجتماعی می‌داند و معتقد است که افراد در سایه این رفتار، نیازهای ضروری خویش مثل تغذیه و دفاع را برآورده می‌سازند.^۳

ابن خلدون درباره تأثیر سرزمین‌ها و آب و هواهای مختلف بر ویژگی‌های جسمی و حالات خلقی فرد، بحث می‌کند. به عقیده وی، اوضاع جغرافیایی و کیفیت آب و هوا در خلق و خو و رفتار افراد مؤثر است. او معتقد است که آب و هوای معتدل باعث پدید آمدن رنگ معتدل، اندام معتدل و رفتار معتدل می‌شود. وی در بابی تحت عنوان «بادیه‌نشینان به خیر و نیکی نزدیک‌ترند» می‌نویسد:

و شهرنشینان از این‌رو که پیوسته در انواع لذت‌ها و عادات تجمل‌پرستی و ناز و نعمت غوطه‌ورند و... نهاد آنان به بسیاری از خوی‌های نکوهیده و بدی‌ها آلوده شده است و به همان اندازه که خوی‌های ناپسند و عادات زشت در نهاد آنان رسوخ یافته است، از شیوه‌ها و رفتارهای نیک و نیکویی دور شده‌اند به حدی که در میان آنان شرم و متانت کمرنگ شده است.^۴

ابن خلدون در فصل شانزدهم^۵ تحت عنوان «اقوام وحشی در کار غلبه و تسلط تواناترند» این بحث را پی می‌گیرد و دلیل این امر را تأثیر نوع زندگی و عادات بادیه‌نشینی و زندگی سخت بر خلق و خو و رفتار بادیه‌نشینان می‌داند. او برای اثبات ادعای خویش، به مقایسه وضعیت قبایل بادیه‌نشین و غیر بادیه‌نشین می‌پردازد.

بحث تأثیر متغیرهای محیطی بر رفتارهای افراد، امروزه هم مورد توجه و علاقه روان‌شناسان اجتماعی است. در سال‌های آخر دهه ۱۹۶۰م و سال‌های دهه ۱۹۷۰م پرداختن به پیامدهای زندگی در شهر موجب شد تا پژوهش‌هایی درباره تأثیر عوامل محیطی مثل ازدحام بر رفتار افراد

۱. ۱۳۳۲-۱۴۰۵م.

۲. ابن خلدون، مقدمه، ج ۱، ص ۶۵.

۳. همان، ص ۶۵.

۴. همان، ص ۲۳۱.

۵. همان، ص ۲۶۳.

انجام شود. بخش اعظم این پژوهش‌ها به دست روان‌شناسان اجتماعی هدایت می‌شد. فریدمن^۱ (۱۹۷۵) مشهورترین پژوهش‌ها را در برخورد با مسئله ازدحام - که عاملی محیطی است - انجام داد. گلاس^۲ و زینگر^۳ (۱۹۷۲) نیز مطالعات مشابهی را درباره آثار سروصدای شهرها بر رفتار افراد انجام دادند. البته این موضوع را روان‌شناسان محیط زیست نیز بررسی کرده‌اند، ولی به گفته آلپورت و جونز، بسیاری بلکه بیشتر روان‌شناسان محیط زیست، روان‌شناس اجتماعی نیز به شمار می‌آیند.^۴ در فصل نوزدهم^۵ درباره این امر بحث می‌کند که اگر گروهی (قبیله‌ای) مورد ستم و خواری واقع شوند و مطیع اراده دیگران گردند، جوش و خروش و عصیت آنها در هم می‌شکند و قدرت دفاع و در نتیجه سروری را از دست می‌دهند. او قوم بنی‌اسرائیل را مثال می‌زند (اشاره به آیه ۴۴ از سوره مائده) که چون موسی - علیه‌السلام - ایشان را به کشور شام فراخواند و به آنان خبر داد که خدا فرمانروایی آن کشور را برای ایشان مقرر داشته است، گفتند: «در آن کشور گروهی ستمکار هستند و ما هرگز داخل آن نمی‌شویم مگر آنکه خدا آن قوم را از آن کشور به نوعی بیرون کند». از این رو خداوند ایشان را کیفر داد و به مدت چهل سال آواره بیابان کرد. به طوری که در آن مدت به هیچ آبادی پناه نبردند و به هیچ شهری فرود نیامدند تا نسل دیگری پرورش یافت که روحیه زبونی از آنها زایل شده و روح سلحشوری و دلیری در آنان قوت یافته بود.

ابن خلدون در بخش دیگری از کتاب مقدمه،^۷ صفات و شرایط مردان سیاست و زمامداران جامعه را بیان کرده و در فصل بیست و سوم^۸ به تبیین علل تقلید قوم مغلوب از شعائر، آداب و طرز لباس و مذهب و دیگر عادات و رسوم ملت غالب پرداخته است.

۲-۲. روان‌شناسی اجتماعی در غرب

گابریل تارد (۱۸۳۴-۱۹۰۴م):^۹ از جامعه‌شناسان و جرم‌شناسان فرانسوی است. بسیاری او و لوبون را از پیشگامان روان‌شناسی اجتماعی معرفی کرده‌اند. این دو، رفتارهای اجتماعی را

1. Freedman, J. L.

2. GLass, D. C.

3. Singer, J. L.

۴. آلپورت و جونز، روان‌شناسی اجتماعی از آغاز تا کنون، ص ۲۷۸.

۵. همان، ص ۲۶۷.

۶. «قَالُوا يَا مُوسَى إِنَّا لَنَ نَدْخُلُهَا أَبَدًا مَا دَامُوا فِيهَا...». (مائده، ۲۴).

۷. ابن خلدون، مقدمه، ج ۱، ص ۲۷۳.

۸. همان، ص ۲۸۱.

9. Tarde, G.

حاصل تقلید و تلقین دانسته و به کمک این دو عامل، کیفیت نفوذ اجتماعی بر فرد را توضیح داده‌اند. تارد با دید وسیع‌تری به تقلید می‌نگرد. به عقیده او، تقلید «کلید رمز اجتماع» است. وی اظهار می‌دارد که اجتماع یعنی تقلید. او تقلید و تلقین را به خواب مصنوعی (هیپنوتیسم) تشبیه می‌کند که فرد بر اثر نفوذ فراوان تصاویری که توسط الگو در ذهنش نقش بسته است، مسیر خود را می‌یابد. تارد عقیده دارد که نوآوری و ابداع، حاصل تقلیدهای متعارض است. رقابت، جدل و جنگ سه شکل عمده تضادهای اجتماعی هستند و از آنجا ناشی می‌شوند که افراد جامعه به‌طور همزمان از الگوهای متفاوتی تقلید می‌کنند.^۱

لوبون (۱۸۴۱-۱۹۳۱م) نیز تحت تأثیر شارکو^۲ مسائل موجود در روان‌شناسی اجتماعی را با مفهوم تلقین تنظیم و ارائه می‌کرد. شاید پرنفوذترین کتابی که تاکنون درباره روان‌شناسی اجتماعی نوشته شده، کتاب لوبون به نام جمعیت^۳ باشد که حاصل تعالیم شارکو است که سال ۱۸۹۶م منتشر شده است. لوبون معتقد است زنان و برخی نژادها بیشتر تحت تأثیر تلقین قرار می‌گیرند. وی می‌گوید: «هر جماعتی با ویژگی‌های زنانه‌اش تمییز داده می‌شود، اما جماعات لاتین بیش از سایر نژادها از ویژگی‌های زنانه برخوردارند». لوبون با به‌کارگیری نظریه گسستگی درباره اعضای جماعت، ویژگی‌های رهبر جماعت را بررسی می‌کند. به باور او، رهبر شخصی است که می‌داند چگونه از تعبیر کنایه‌دار و روشن کمک بگیرد، بدون آنکه نیازی به توضیح اضافه داشته باشد. لوبون الهام‌دهنده و مبلّغ مفهوم روان‌شناسی «انبوه خلق»^۴ بود. این کتاب مسیر بحث در رابطه میان فرد و گروه را تغییر داد و مقدمه گفتگویی شد که در سراسر تاریخ روان‌شناسی اجتماعی ادامه یافت.^۵

روان‌شناسی اجتماعی بعد از علمی شدن

تا حدود ۱۲۰ سال پیش روی آورد غالب و روش مطالعه مسائل روان‌شناسی اجتماعی بیشتر جنبه فلسفی داشت. از اواخر قرن نوزدهم با به‌کارگیری روش تجربی، تحولات گسترده و سریعی در روان‌شناسی اجتماعی رخ داد.

۱. برکویتس، روان‌شناسی اجتماعی.

2. Charcot, J. M.

3. *The Crowd*

4. La Foule (Crowd)

۵. آلپورت و جونز، روان‌شناسی اجتماعی از آغاز تاکنون، ص ۷۸ و ۷۹.

بخش وسیعی از محتوای روان‌شناسی اجتماعی امروز و نیز روی‌آوردهای اساسی آن، حاصل مطالعات و تحقیقاتی است که طی چند دهه اخیر انجام شده است. در این دوره نگاه فلسفی به مسائل و موضوعات روان‌شناسی اجتماعی کنار گذاشته می‌شود و روان‌شناسی اجتماعی در مسیر یافتن هویتی مستقل از سایر رشته‌ها قرار می‌گیرد.

در سال ۱۸۹۸م ترپل^۱ مطالعه‌ای درباره افزایش تلاش دوچرخه‌سواران و ماهیگیران در حضور جمع را با روش آزمایش اجرا کرد که نخستین آزمایش تجربی در روان‌شناسی اجتماعی به شمار می‌آید و آغاز روان‌شناسی به مفهوم علم آزمایشی است.

اگرچه رینگلمن^۲ در دهه ۱۸۸۰م به این نتیجه رسیده بود که افراد در جمع بیشتر تلاش می‌کنند، ولی این نتیجه را تا سال ۱۹۱۳م منتشر نکرد. راتزنهوفر در سال ۱۸۹۸م بخشی از کتاب خود را روان‌شناسی اجتماعی نامید و دو کتاب با همین عنوان در سال ۱۹۰۸م به قلم راس و مک‌دوگال منتشر شد. با وجود این، تا سال ۱۹۳۵م محتوا و روش‌های فعلی روان‌شناسی اجتماعی وجود نداشت.

در فاصله بین سال‌های ۱۸۸۰ تا ۱۹۳۵م زمینه‌ها و آمادگی‌ها به تدریج در حوزه روان‌شناسی اجتماعی شکل گرفتند. آلپورت (۱۹۲۴) بر مبنای تحقیقات ترپل به شیوه روان‌شناسان آلمانی به مقایسه فعالیت‌های افراد در حالات فردی و جمعی مبادرت ورزید. او دریافت که فعالیت‌های جمعی باعث بهبود کار می‌شود. وی این مفهوم را با عنوان «آثار تسهیل اجتماعی» در بحث پویایی گروه ارائه کرد. در سال ۱۹۲۴م وی نخستین آزمون روان‌شناسی اجتماعی را - که کاربرد گسترده‌ای در تحقیقات تجربی یافت - ارائه کرد. این پژوهش از تجارب راس و مک‌دوگال متفاوت بود. دیدگاه تجربی روان‌شناسی اجتماعی هرچند همواره بر تجربیات آزمایشگاهی استوار نبود، لیکن به‌طور مستمر و در طول سالیان متوالی گسترش یافت (مورفی^۳ - مورفی^۴ و نیوکام، ۱۹۳۷).^۵ در سال ۱۹۲۹م ترستون^۶ و چپو^۷ کتابی با نام اندازه‌گیری نگرش منتشر کردند. در سال ۱۹۲۲م لیکرت^۸ برای اندازه‌گیری نگرش‌ها از روی‌آوردی کاملاً متفاوت استفاده کرده بود که جنبه تجربی

1. Triplett, N.

2. Ringelmann, M.

3. Murphy, G.

4. Murphy, L. B.

5. Newcomb, T. M.

۶. برکویتس، روان‌شناسی اجتماعی.

7. Thurstone, L. L.

8. Chave, E. J.

9. Likert, R. A.

بیشتری داشت. ویژگی دهه ۱۹۳۰م گسترش توجه و علاقه‌مندی به ساخت و عملکرد نگرش‌ها و نیز کیفیت پراکندگی آنها در طبقات یا گروه‌های مختلف بود. در سال ۱۹۳۴م جی. ال. مورنو^۱ روشی برای اندازه‌گیری به نام گروه‌سنجی ابداع کرد که با روان‌شناسی مناسبت بیشتری داشت. اما این مقیاس‌ها در پژوهش‌های کاربردی درباره روحیه، رهبری و... به‌طور وسیعی استفاده شده است. در خلال سال‌های دهه ۱۹۳۰م روی آورد دیگری پدیدار شد که بر درک فزاینده تأثیر شرایط موقعیتی تأکید داشت. مقبولیت روی آورد اخیر هنگامی فزونی یافت که روان‌شناسان اجتماعی به ارتباط میان آمار احتمال و روی آوردهای تجربی پی بردند. با گسترش سلطه حزب نازی بر اروپا در دهه ۱۹۳۰م بسیاری از روان‌شناسان اروپایی به آمریکا مهاجرت کردند و با پیدایش نازیسم و جنگ دوم جهانی سؤالات بسیاری به وجود آمد که به تحقیقات در طی جنگ و پس از آن، جهت داد. به گفته کارت رایت^۲ (۱۹۸۹) کسی که بیشترین تأثیر را بر تحول و توسعه روان‌شناسی اجتماعی در آمریکای شمالی گذاشته، آدولف هیتلر بوده است. هم رویدادهای پیش‌بینی‌شده جنگ دوم و هم خود جنگ، تأثیر پایداری بر روان‌شناسی اجتماعی گذاشت. روان‌شناسی آمریکایی در قرن بیستم تحت تسلط رفتارگرایی بود. این دیدگاه اعتبار علمی تبیین‌های مرتبط با رویدادهای ذهنی مثل افکار، احساسات و عواطف را انکار می‌کرد، اما بیشتر روان‌شناسان اجتماعی در برابر این دیدگاه مقاومت می‌کردند. بسیاری از محققانی که در خلال جنگ به آمریکا مهاجرت کردند، تحت تأثیر نظریه گشتالت قرار داشتند. در این نظریه به نقش فرایندهای شناختی، در تفسیر افراد از دنیای اجتماعی تأکید می‌شود. آلپورت (۱۹۲۴) می‌گوید: دست‌کم برخی پدیده‌های اجتماعی فقط از راه تفاوت نگرش‌های افراد یا خصلت‌های شخصیتی و برداشت‌های مثبت به دیگران و هویت گروهی و... قابل تبیین هستند. رفتارگرایان در این گفته که رفتار تحت تأثیر محرک‌های بیرونی است، برحق بودند، اما روان‌شناسان اجتماعی توضیح دادند که چگونگی تأثیر محرک به نحوه برداشت و نگرش افراد و گروه‌ها بستگی دارد (اسمیت، ۱۹۹۵^۳). در سال ۱۹۳۶م، شریف^۴ گزارش پژوهشی خود را درباره نفوذ اجتماعی منتشر ساخت.

پس از جنگ جهانی دوم، لوین^۵ (۱۹۳۹) و دو تن از دانشجویانش به نام‌های لیپیت^۶ و وایت^۷ درباره مقایسه تجربی و کلاسیک انواع شیوه‌های رهبری (دموکراتیک، استبدادی و بی‌پندوبار)

1. Moreno, G. L.

3. Smith, E. R.

5. Lewin, K.

7. White, R. K.

2. Cartwright, D.

4. Sherif, M.

6. Lippitt, R.